

СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 77–83

Банківська система є невід'ємною складовою ринкової економіки. Вона виконує важливу економічну функцію акумуляції та розміщення тимчасово вільних коштів підприємств та населення. Ефективне функціонування банківської системи, яка користується довірою вкладників та активно кредитує підприємства різних форм власності та галузей економіки, сприяє економічному зростанню в країні.

Банківська діяльність, як і будь-яка інша, має у своєму складі контрольні дії, спрямовані на те, щоб надійно забезпечити виконання поставлених завдань. Контроль є одним з важливих елементів ринкової економіки, при цьому діють системи як державного, управлінського, так і незалежного контролю, які дають змогу забезпечити необхідною інформацією усі рівні управління.

Можна говорити про те, що банківська діяльність — це система діючих спеціальних суб'єктів та операцій, здійснюваних ними як учасниками єдиної банківської системи з приводу грошей, цінних паперів і валютних цінностей як засобів платежу, заощадження й товару. В правовому розумінні банківська діяльність є сукупністю правових дій, що здійснюються певними суб'єктами в формі, яка вимагається законом або договором [1]. У цьому аспекті банківська діяльність являтиме собою систему постійно здійснюваних угод і операцій, що спрямовані на отримання прибутку.

Відповідно до Консультативного листа Базельського комітету з банківського регулювання (вересень 1997 р.) послаблення банківської системи будь-якої країни, як розвиненої, так і такої, що розвивається, становить загрозу фінансовій стабільності як у зазначеній країні, так і поза її межами [7].

Можна визначити такі основні недоліки, притаманні банківській системі сучасної України [2; 7]:

- незначний розмір власного капіталу в більшості українських банків та його незадовільна якість;
- висока централізація банківського капіталу за недостатньої його концентрації і нерозвиненості регіональної банківської системи;
- незбалансованість структури активів і низька ефективність управління ними, а також низька якість пасивів.

Станом на 1 січня 2012 р. в Україні функціонувало 153 банки, що мають право здійснювати банківські операції.

При цьому банківська система України головним чином представлена малими і середніми банками зі статутним фондом до 5 млн євро (їх частка майже 70 %). Проте концентрація банківських резервів триває: частка 7 найбільших банків у сукупному капіталі банківської системи України становить близько 34 % (аналогічний показник для Польщі дорівнює майже 50 %, Угорщини — 52 %) [7].

Незважаючи на стійку тенденцію до зростання капіталу банків, проблема рівня капіталізації банків України — як одна з передумов їх фінансової стійкості — зали-

шається надзвичайно актуальною. Про це свідчить і частка капіталу порівняно з ВВП, що становить лише 4,8 % [7].

Стартовий капітал вітчизняних банків сформований з низьколіквідних активів: нерухомості, реальна ринкова вартість якої не відповідає заявленій, сумнівних активів тощо.

Беручи до уваги те, що промислове виробництво зосереджене у регіонах, сукупні активи банків, що там розташовані, становлять 31,8 % від сукупних активів усієї банківської системи.

На сьогодні залишається проблема оптимального рівня насиченості економіки кредитними ресурсами та їх ціною. З цього приводу слід зазначити, що за економічною сутністю відсоткова ставка за кредит — це плата за наданий грошовий капітал у кредит. Специфіка капіталу як товару виявляється у його здатності приносити прибуток, а саме суб'єкти, які отримують капітал як кредит, сплачують його особливу споживчу вартість. У свою чергу, їх рівень визначається багатьма економічними та зовнішньоекономічними факторами — попитом та пропозицією капіталів, масштабами інфляції, типами позичальників, ступенем ризику, характером монетарної політики тощо [5].

Перш ніж визначити, у чому сутність банківської системи, її основних функцій, розглянути їх модифікацію в сучасних умовах, слід зазначити, що існує кілька підходів до визначення поняття “банківська система”. Вважаємо за доречно виокремити з них два основних підходи — інституційний та інституційно-економічний.

Інституційний підхід передбачає визначення банківської системи як сукупності банків, які її утворюють. А. М. Мороз розглядає банківську систему як сукупність різноманітних видів банківських, інших кредитних установ та інституцій в їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні у певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму, є складовою кредитної системи [1].

Такий підхід до визначення сутності банківської системи простежується у націо-

нальному законодавстві. Так, згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону [7].

Слід зауважити, що за цим підходом банківська система лише розглядається як сукупність банківських установ, які є складовими кредитної системи. Водночас, як зазначає А. О. Єпіфанов, банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк займає певне місце. Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних умов [1].

Отже, інституційно-економічний підхід передбачає розгляд банківської системи, виходячи з економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності.

В. В. Масленников визначає банківську систему як складну систему, що належить до систем вищого рівня, самоорганізовується та історично складається під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, є цілісною сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність і виконують функцію внутрішнього управління банківськими інститутами [4].

О. В. Дзюблюк визначає банківську систему як сукупність усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись установленим нормам і правилам ведення банківської справи з метою забезпечення можливостей для ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ [3].

Отже, можна стверджувати, що банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема, утворює більш загальне об'єднання — економічну систему в цілому. Порівнюючи банківську систему з іншими, можна ви-

явити в ній спільні для всіх систем риси, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють банківську специфіку.

До загальних рис банківської системи можна віднести такі [5]:

1) *поєднання багатьох однотипних елементів*. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку;

2) *динамічність системи*. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема, змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

3) *закритість системи*. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

4) *саморегуляція системи*. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

До специфічних рис банківської системи можна віднести такі [5]:

1. Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України. У період, коли Україна входила до складу Радянського Союзу, її банківська система була дворівневою. Дворівнева структура — ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому

надається статус центрального (в Україні — це Національний банк), на другому — всі інші банки. Центральний банк — емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монополією правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції. Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи.

Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Ці банки обслуговують економічних суб'єктів — учасників грошового обороту, зокрема юридичних та фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, які впливають з грошово-кредитної політики центрального банку [5].

Однорівнева банківська система, на відміну від дворівневої, передбачає горизонтальні зв'язки між банками. При здійсненні уніфікованих операцій усі банки перебувають на одній ієрархічній лінії. М. І. Савлук та І. М. Михайловська зазначають, що однорівнева банківська система можлива, але тільки за тоталітарної економіки. При ній достатньо створити один державний банк, який на адміністративно-командних засадах може здійснювати й емісійно-касову функцію, і кредитно-розрахункове обслуговування господарської клієнтури, як це було в СРСР до 1987 р. [1]. Однорівнева структура можлива за умови, що в країні немає центрального банку, або ж усі банківські операції виконує лише один банк.

Центрального банку може не бути в умовах перехідних економік, коли ще не сформувалася повноцінна банківська система, або вона має нетривалий характер, тобто є тимчасовою. Існування лише центрального банку в країні та виконання ним усіх банківських операцій можливе лише в умовах адміністративно-командної економіки [2].

2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.

3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків.

Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій.

Ефективна діяльність банківської системи забезпечується на законодавчому рівні, який відображає національні потреби в її управлінні та організації. У розвинених країнах існують дві найпоширеніші моделі організаційної структури банківських систем, які визначаються особливостями функцій, які вони виконують [5].

Згідно з першою моделлю центральний банк країни проводить грошово-кредитну політику, що є частиною інструментарію, яким володіють органи влади для регулювання економіки. При цьому грошово-кредитна політика пов'язана із структурною, бюджетною, кон'юнктурною політиками, хоча використовується для виконання економічних і соціальних завдань уряду. Зазначена модель організації центральних банків характерна для таких країн, як Франція, Великобританія, Японія [5].

Відповідно до другої моделі основною метою центрального банку є підтримання стабільності цін за допомогою використання інструментів грошово-кредитної політики, яка не залежить від уряду.

У рамках цієї моделі, яка характерна для Німеччини та Нідерландів, центральний банк є незалежним, але при цьому виконує чітко визначені завдання.

Розглядаючи банківську систему України, яка почала формуватися ще в 1991 р. після проголошення незалежності, слід зауважити, що основним завданням Національного

банку, який перебуває на першому рівні, є підтримання стабільності національної грошової одиниці — гривні. Однак, враховуючи ситуацію, що склалася внаслідок фінансової кризи, одним із основних завдань також є стримування темпів інфляції. При цьому грошово-кредитна політика має узгоджуватися з урядом. Отже, можна стверджувати, що в Україні існує специфічна модель організаційної побудови банківської системи [6].

Загальносистемна інфраструктура, яка має міжбанківське призначення, забезпечує координацію та об'єднання зусиль усіх банків як посередників на грошовому ринку, дає можливість банківській системі виконувати функції, які властиві лише їй. До таких функцій банківської системи належать [161]:

- трансформаційна;
- створення платіжних засобів;
- регулювання грошової маси в обігу;
- стабілізаційна.

Трансформаційна функція банківської системи ґрунтується на аналогічній функції окремих банків. Однак це не сума від механічного складання подібних функцій усіх банків, які входять у систему. У масштабах системи виникає якісно нова функція трансформації — більш масштабна, глибока, завершена й ефективна, ніж сума трансформаційних потенціалів окремих банків, що зумовлено певними обставинами.

Зокрема, у трансформаційний процес включається центральний банк. Він є банком банків й активно здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Застосовуючи механізми рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, кредитування через "облікове вікно", прямого надання кредитів, центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами, і за ризиками в регіональному аспекті у більших масштабах, ніж окремі комерційні банки. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті комерційними банками [5].

Банківська система істотно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціа-

лізованих банків. Саме тому спеціалізовані банки мають можливість виконувати цю функцію в кооперації з універсальними банками. Наприклад, Ощадбанк України, спеціалізуючись на депозитних операціях, у межах системи має можливість запропонувати мобілізовані кошти банкам, які здійснюють кредитні операції. Як складові системи спільно ці банки можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку [7].

Отже, ця функція особливо актуальна в Україні в умовах фінансової кризи, оскільки значна кількість банків мають недостатню ресурсну базу для здійснення активних операцій. Національний банк України через зазначені вище механізми проводить рефінансування банків, забезпечуючи таким чином ресурсний потенціал банків другого рівня.

Функція створення платіжних засобів, або емісійна, полягає у випуску платіжних інструментів. У її виконанні беруть участь усі ланки системи – центральний банк, який здійснює готівкову емісію, оскільки він має монополне право на її випуск, а також банки другого рівня, які випускають кредитні платіжні інструменти [5].

Слід зазначити, що ця функція нерозривно пов'язана з функцією регулювання грошового обороту, яка полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. Банківська система здатна управляти пропозицією грошей залежно від потреб економіки. Така функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожний банк здатний брати участь у формуванні пропозиції грошей і навіть зацікавлений у розширенні своєї діяльності, оскільки це дає йому можливість отримати додатковий прибуток. У цьому випадку лише в системі можна визначити межі такої діяльності, що адекватні попиту на гроші, і обмежити емісійну функцію кожного банку. Це досягається шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики центрального банку.

Особливої актуальності ця функція набуває в сучасних умовах, оскільки одним із завдань цього періоду є недопущення різкого збільшення грошової маси в обігу з метою стримування темпів інфляції. З цієї причини значно зменшується кредитна емісія банків другого рівня, тоді як Національний банк проводить рефінансування в основному проблемних банків.

Функція забезпечення стабільної банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна функція) впливає з надзвичайно високих ризиків у банківській діяльності. Існує загроза того, що наслідком дестабілізації цієї діяльності може бути розбалансування грошового ринку, що спровокує загальноекономічну кризу. Як посередники на грошовому ринку банки функціонують переважно за рахунок чужих капіталів – акціонерного капіталу, залучених коштів вкладників та позичок інших банків. Тому вони перебувають під постійним контролем і тиском з боку великої кількості клієнтів та акціонерів, дії яких визначаються не тільки економічними розрахунками, а й чутками, очікуваннями, припущеннями. Отже, діяльність банків залежить від великої кількості зовнішніх факторів, які зумовлюють значне вилучення депозитів з банків. Нині це призвело до зменшення фінансових ресурсів у банках та запровадження у деяких з них тимчасової адміністрації і призначення кураторів з метою недопущення банкрутства, яке негативно позначиться на економічній системі. Тому забезпечення високої довіри до банків – це завдання не тільки окремих банків, а й усієї банківської системи [5].

Банки як посередники на грошовому ринку повинні брати на себе відповідальність перед інвесторами за економічні ризики своїх позичальників. Завдяки широким масштабам своєї діяльності, банки потенційно можуть диверсифікувати ці ризики і максимально пом'якшити їх для інвесторів. Однак успіху в цьому можна досягти лише завдяки зусиллям усієї банківської системи. Тільки в межах банківської системи можна створити дієвий механізм страхування банківських ризиків та банківських депозитів.

Стабілізаційна функція банківської системи здійснюється шляхом прийняття низки законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок — від центрального банку до вузькоспеціалізованих комерційних банків, а також створення дієвого механізму контролю і нагляду за дотриманням цих законів і діяльністю банків у цілому [7].

Аналізуючи викладене вище, можна визначити *основні принципи банківської діяльності*:

1) незалежність банків у своїй діяльності, їх економічна самостійність;

2) невтручання органів державної влади та місцевого самоврядування в діяльність банків, за винятком випадків, установлених законодавством (зокрема, в межах організації Національним банком банківського регулювання та банківського нагляду);

3) розмежування відповідальності між банками та державою;

4) обов'язковість отримання банками ліцензій (дозволів) на здійснення банківських операцій, передбачених законодавством;

5) обов'язковість дотримання банками встановлених НБУ економічних нормативів для підтримання стабільності банківської системи країни та захисту інтересу клієнтів;

6) закріплення за банками права оперативної самостійності у виборі клієнтів та видів операцій, за якими він буде спеціалізуватися;

7) забезпечення фізичним та юридичним особам права вільного вибору банку;

8) забезпечення виконання банком взятих на себе майнових зобов'язань перед клієнтами та третіми особами, в першу чергу — повернення грошових коштів вкладникам банків.

Отже, банківська діяльність має складну правову природу, що пояснюється метою та завданнями, які ставлять перед собою банківські установи і Національний банк України як центральний банк держави. Вона носить підприємницький характер, однак є виключною та професійною, характеризується специфічними режимами правового регулювання і супроводжується зовнішніми й внутрішніми банківськими ризиками, що створює додаткові підстави для підвищеного нагляду з боку держави в особі уповноважених органів.

Література

1. Банківська енциклопедія / За ред. А. М. Мороза. — К.: Ельтон, 1993. — 336 с.
2. Вовчак О. Д. Ефективність банківської діяльності в Україні // Вісн. Львів. комерційної академії. Сер. економічна. — Л.: Вид-во "ЛКА", 2004. — Вип. 15. — С. 77–81.
3. Дзюблюк О. В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці // Вісн. Нац. банку України. — 2005. — № 3. — С. 30–35.
4. Енциклопедія банківської справи України / За ред. В. С. Стельмах; НБУ, Ін-т незалежних експертів. — К.: Молодь: Ін Юре, 2001. — 680 с.
5. Кураков Л. П., Тимирясов В. Г., Кураков В. Л. Современные банковские системы. — М.: Гелиос АРВ, 2000. — 320 с.
6. Паламарчук В. О., Бойченко О. К. Банківська діяльність за умов перехідної економіки: економіко-правові аспекти // Фінанси України. — 1998. — № 3. — С. 29–40.
7. Ясько П. С. Державне управління банківською діяльністю. — К., 2009. — 238 с.

Систематизовано актуальні функції та ризики сучасної банківської системи України. Наведено підстави для підвищеного нагляду з боку держави в особі уповноважених органів за діяльністю банківських установ.

Систематизированы актуальные функции и риски современной банковской системы Украины. Обозначены основания для повышенного надзора со стороны государства в лице уполномоченных органов за деятельностью банковских учреждений.

Is systematized relevant functions and risks of the modern banking system of Ukraine. Reported to reasons for increased oversight by the state on behalf of the competent authorities for banking institutions.

Надійшла 28 січня 2013 р.